

FARABİ’NİN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

*KARS, Zübeyir
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Türk bilgesi Farabi (870-950) siyaset üzerine birçok eser yazmıştır; Medinetu’l-Fazıla, Siyasetü’l-Medeniyye, Kittabü’l-Mile, Tahsitlü’s-Saade, Tenbüu Ala Sebili’s-Saade, Fusulü’l Medeni, Telhisü Nevamis-î Eflatun.

Farabi’nin eserlerinde geçen “Medinetül-Cemaiyye” kavramın Türkçemize tercümesi ve açılımı “Demokratik Devlet”, “Demokratik Kent” yani kısacası “Demokrasi” dir.

Farabi demokrasiyi; hürriyet, eşitlik, yönetilenlerin yönetime katılması ve banş gibi temel kavramlara dayandırmaktadır.

Farabi’ye göre demokratik toplum açık toplumdur. Bu siyasi yönetimle yönetilen toplum hürriyet ve eşitliğin değerinin bilincinde olduğu için halk yönetimin sahibidir. İç ve dış düşmanlara karşı “banş” içerisinde kalarak yönetimin devamlılığını isterler.

Farabi’ye göre demokrasi ile yönetilen bu ülkede sosyal birlikler amaç ve yapı açısından çok farklılık arz ederler. Farklı hayat tarzları ve eğitim ortamlarının çeşitliliği göze çarpar. Bu, maddi ve manevi zenginliği doğurur. Bu ülke, en çok göç alan bir ülke olur.

Bu yönetimde halkın özgürlüğü yönetime doğrudan etki eder. Devlet Başkanlığı seçiminde halk, amaç değerlerden daha çok ikinci dereceden olan araç değerleri göz önünde bulundurur.”

Farabi’ye göre “demokrasi” yönetimi kötü yönetimlerin içerisinde en iyisidir, Eflatun’a göre demokrasiden uranlığa dönülür. Yirminci yüzyılın başlarında Batı Avrupa’da olduğu gibi demokrasiden diktatörlüğe dönüldü. Farabi’ye göre ise; demokrasiden “Erdemli Yönetim” yani “El-Medmetü’l Fazıla’ya geçilir. Türk demokrasisinin Farabi’nin anlayışı üzerine yoluna devam ettiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Farabi, Siyasi, Medine, Demokratik Devlet/ Medinetül-Cemaiyye, hürriyet, eşitlik, barış.

ABSTRACT

Politics according to Al-Farabi is science, art and wisdom. Politics is divided into two parts; namely virtuous and virtueless. A human is a political being. Structurally, human communities fall under two categories respectively named incomplete and complete communities. Complete communities are small, mid-sized and large communities. Small community is the medina, mid-sized community is the ummah/nation whereas the large community is a union of ummahs which is a union of nations. These communities, too, are virtuous and virtueless in terms of their goals. Although the virtuous states are mentioned with a single name, the virtueless state, that is to say, the administration types are referred to with various names. Democratic state/al medinat al-jamaiyya falls under virtueless state types. The most basic trait of this type of state administration is freedom, equality, the diversity of social unions and the participation of administrators in the administration. Communities may go through permeability and transformation during the formation process of these administration types. Therefore, within the democracy perception of Al-Farabi, one moves from democratic state not towards the tyranny but towards the virtuous state which is al-madinat al-fazil. The Turkish democracy experience gains ground on this path.

Key Words: Al-Farabi, Politics, The medina, Democratic state/al medinat al-jamaiyya, Freedom, equality, peace.

Fârâbî, Türklerin “Çayardı”, Arapların “Maveraünnehir” dediği bölgede Farab (Otrar)’a bağlı, askerî bir kale olan Vesic kasabasında 870 yıllarına doğru dünyaya geldi. Bu kalenin komutanı dedesi idi. Dedesinin adı Tarhan’dı. Biliyoruz ki; Türklerde Tarhan askerî bir rütbeydi. Böyle üniformalı devleti temsil eden bir ailenin çocuğu olarak büyüdü. Orta mektebi kendi kentinde, yüksek tahsilini Bağdat’ta tamamladı. Bir süre kadılık yaptı. Çayardı bölgesinde hüküm süren Samani hükümdarı tarafından davet edildi. Buradan Bağdat’a oradan Hamdani hükümdarının davetine icabet ederek Halep’e, Şam’a, Mısır’a gitti. 80 yıllık ömürden sonra 950 yılında Şam’da vefat etti.¹ O’nun Siyasetle ilgili temel eserleri şunlardır: Medinetü’l Fazıla, Siyasetü’l Medeniyye, Kitabü’l Mille, Tahsilü’s Saade, Sebili’s Saade, Fusulü’l Medeni, Telhisü Nevamis-i Eflatun².

¹Fahrettin Olguner, **Fârâbî**, 2. Baskı, İzmir 1993. s.10. Hilmi Ziya, **Türk Tefekkür Tarihi**, İstanbul 1933. s.172-178.

² Geniş bilgi için bakınız Müjgan Cunbur, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, **Fârâbî Bibliyografyası**, Ankara 1973.

Demokrasi Kavramı

İslam Felsefesi'ndeki klasik dönem filozofları demokrasiden bahsetmişler midir? sorusu üzerinde genişçe araştırma isteyen bir konu olmasına rağmen İslam felsefesinde Fârâbî gibi siyasetle ilgili eserlerinde yönetim biçimlerine yer veren, bu konuyu ele alarak işleyen İbn Sina ve İbn Rüşd ve İbn Bacce gibi filozoflar vardır. Fârâbî'nin Medinetü-l Fazıla'sını İngilizceye çeviren Walzer, açıklama ve yorumlar kısmında İbn Rüşd'ün demokrasiye atıfta bulunduğunu, Kurtuba'nın tarihindeki cumhuriyetçi dönemi yakın olaylardan alınmış bir örnek olarak zikrettiğini belirtir.³ Mehmet Ali Aynî, **Demokrasi Nedir, Tarihi ve Felsefesi** adlı eserinde: “İslam âlimleri felsefeyi Yunancadan, Arapçaya çevirdikleri vakit, Platon'un, Aristo'nun bütün kitaplarını okuyup tetkik etmişlerdir. Şu hâlde, demokrasinin de ne olduğunu öğrenmişlerdi.”

Aynî, adı geçen islam filozoflarının eserlerinde demokrasiden bahsetmelerine rağmen Osmanlı dönemine ait siyasetle ilgili kitaplarda demokrasiye ait bir bilginin olup olmadığına da şu cevabı vermektedir: “Yalnız memleketimizde birinci defa olarak bir Türk matbaası açmış olan Macar İbrahim Müteferrika'nın “Usulü-l Hikem Fi Nizâm'il Ümem”inde demokrasiye açıktan temas edilmiştir. İbrahim Müteferrika evvela “Monarhiye” ondan sonra “Aristokrasya”dan bahsettikten sonra “Demokrasiya”dan da şöyle bahsetmiştir: “Üçüncü olarak hükemadan Dimokratis demiştir ki; “Devletin yönetimde reayanın (bütün halkın) olması gerekir. Ta ki kendilerinden zulmü def'e kadir olalar. Ve bu şekildeki yönetim usulünde seçim esastır. Meselâ, her on köy halkı içlerinden birer ikişer akıllı ve tedbirli olarak tanıdıkları adamı kendi arzularıyla seçip hükümetin bulunduğu divan kurulan yere gönderirler. Onlardan, on köy halkının muhtarları da içlerinden birer adamı isteklerine göre seçerler. Böyle cümlelerin muhtarı olan on adam seçilmiş olur. Seçenlerin hepsi bu on şahsın yönetimini kabulde ittifak etmiş olurlar. Bu on kişi bir yol süre ile hükümette (divanda) oturur. Meseleleri çözüp bir sonuca bağliyerek işleri yürütürler. Gelecek sene de aynı yolla on kişi seçilir. Önceden seçilen bu on kişi, geçen yıl hükümette olup ayrılanların işlerinin muhasebesini görürler. Kötülüğü görülenlerin hakkından gelinir. İşte bu devlet yönetimi şekline “demokrasya (demokrasi) denir. Yani demokratis (demokrasi), reye dayalı hükümettir. Bu hükümet, halkın yönetiminde mahirdir. Hâlen Flemenk ve İngiliz devletleri bu kurallara göre yönetilmektedir... Aynı çok önemli bir soru sormaktadır: Acaba ondan evvelki müellifler neden demokrasiden bahsetmemişlerdir? Cevaben Aynî: “O müelliflerin

³ *Medinetü-l Fazıla*, (Türkçeye Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan), s. 247.

müstebit/zorba hükümdarlar zamanında yaşamış olmalarıdır. Yine hükümet şekillerini, ahlak ve siyaset kitaplarımızın imamet bahsinde tetkik etmiş olmalarıdır.”⁴ Ancak Farabi, kendine özgü kavram haritasıyla ne imamat konusu içerisinde ne de zorba hükümdarlardan bir tazyik görmeden hatta kağanlardan her türlü iltifatlar görecer siyaset eserleri kaleme almıştır.

Eflatun ve Aristo eserlerinde demokrasiden genişçe bahsetmelerine rağmen demokrasiyi neden eleştirmişlerdir sorusuna Recai Galip Okandan, Umumi Amme Hukuku adlı eserinde: “Üstadı Sokrates’i mahkûm eden, siyasi nizamı tefessühe uğratan Atina demokrasisiyle bu sistemin aşırı prensiplerinin Eflatun üzerinde menfi tesir husule getirdiğinde şüphe yoktur. Yine zamanın vakıaları, almış olduğı siyasi terbiye, nüfuzu altında kaldığı siyasi telakkiler, filozofun demokrasi sistemine zıt bir devlet telakkisini tercih eylemesini mucip olmuştur. Aristoteles’in monarşi sistemine az çok temayül göstermesindeki sebep Makedonya Kırallı Filip’e karşı duyduğı sempadidir.”⁵ Şu an ben demokrasi ile yönetilen bir ülkenin vatandaşı olarak, rahatça demokrasiyi ele alıp hatta eleştirerek korkusuzca konumuzu işlemenin mutluluğı içerisinde olduğumu söyleyebilirim. Sanırım Aynı de demokrasi ile ilgili eseri yazarken aynı duyguyu paylaşmıştır.

Kötü yönetim biçimleri arasında yer alan ve kötü yönetimlerin en iyisi olan demokratik İl’e, Farabi, el Medinetü-l Fazıla ve Siyasetü-l Medeniye adlı eserinde “el Medinetü-l Cemaiyye” adını vermiştir. Şehrizurî’nin “Secere’î İlahiye”sindeki “Siyasetü-l Cemaat”ını Mehmet Ali Aynî “demokrasi” olarak çevirmiştir.⁶

⁴ Aynî, **Demokrasi Nedir, Tarihi ve Felsefesi**, s.15-18 (Geniş bilgi için bkz; İbrahim Müteferrika, **Usûl’ül-Hikem Fi Nizâm’il Ümem, Milletlerin Düzeninde İlmî Usuller**, adıyla Sadeleştiren Ömer Okutan) MEB Yay. İstanbul. 1990 s. 29-31.

⁵ Recai. G. Okandan, **Umumi Amme Hukuk**, s. 242, 294.

⁶ M. Ali Aynî, **Demokrasi Nedir Tarihi ve Felsefesi**, İstanbul 1934 s.15-18. Çoğı Batı Felsefe Tarihçilerinin ileri sürdükleri felsefenin doğuş yeri Yunan Uygarlığıdır görüşünün aksine Fârâbî, felsefe’nin bir diğec deyişle hikmetin yani bilgeliğinin tarihi çıkış ve seyrini söyle ifade etmektedir; “Söylendiğine göre bu ilmi ilkin eski Irak halkı olan Kaldeliler arasında ortaya çıkmıştır. Onlardan Mısır halkına, oradan Yunanlılara intikal etmiş, Yunanlılardan da Süryanilere ve daha sonra Araplara geçmiştir. Bu ilmin kapsadığı her şey Yunan dilinde, daha sonra Süryançada en sonunda Arapçada da ifade edilmiştir.” (**Tahsil**.)

Oligarşi, monarşi, tiranlık gibi yönetim biçimlerinin doğuş yeri neresidir? diye bir soru siyaset kitaplarında aranmazken sıra demokrasiye gelince doğuş yeri aranmaya başlanır. Batı siyaset tarihçileri demokrasinin de doğuş yerinin Yunan ve Roma uygarlıklarını olduğunu ileri sürerler. Oysa ki demokrasinin doğuş ve gelişmesini Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler** (s. 28-31) adlı eserinde: “Bundan en aşağı 7000 sene evvel, Mezopotamya’da, ilk beşeriyetin medeniyetlerinden birini kuran Sümer, Elam ve Akat kavimlerinden demokrasi prensibi tatbik olunmuştur. Filhakika, bu Türk kavimleri, mütehit bir cumhuriyet teşkil etmişlerdir. Bundan sonra, Atina ve Isparta gibi Yunan şehirler bir nevi demokrasi ile idare olunurdu. Roma dahi demokrasi hayatı yaşamıştır. Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap/ seçmeleriyle etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir.” Atatürk’ün bu düşüncesini destekleyen Kramer, **Tarih Sümer’de Başlar** adlı eserinde, demokrasinin batı uygarlığının tekelinde olmadığını belirttikten sonra şunları ileri sürer; “Demokrasiyi ve onun temel kurumu olan siyasal meclisleri ele alalım; yüzyeıde bu, batı uygarlığının tekelinde ve son yüzyıllarda gelişmiş gibi görünüyor. Dünyanın demokratik kurumla pek az ilgisi olan bir bölümünde, bundan binlerce yıl önce, siyasal meclislerin olabileceğini kim tahmin edebilir? ... Sümerler, ilk olarak siyasal bir meclisin gereğini anlamış, böylece demokrasi yolunda ilk adımı atmışlardır.” Mehmet Ali Ayni ise bu düşünceye katılmadığını şu cümlelerle açıklar: “Demokrasi eski zamanda ne Hindistan’da ne Firavunların hükümferma oldukları Mısır’da, ne şahların ve şehinşahların saltanat sürdükleri İran’da hiçbir vechile malum değildi. Demokrasi ancak Yunan cumhuriyetleri ile daha doğrusu felse-

Biz, Fârâbî'nin kullandığı “Medinetü-l Cemaîyye”yi Türkçemize “Elerki İl’i” olarak çevireceğiz. Orhun Yazıtları’nda “el”; halk, ülke, devlet anlamına kullanılmıştır. “Erk” sözcüğü ise; erkli=olan ve erklig=kudretli anlamında kullanılmıştır. Kâşgar’lı Mahmut’un Divan’ında da erk sözcüğü saltanat, sözü ve buyruğu geçerlilik, kudret, iktidar, gücü yeterlik anlamlarında kullanıldığını görüyoruz. Demokrasi sözcüğü Yunancadaki “demos” ve “kratos” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuş sözcüktür. Demos= halk, kratos=iktidar, erk demektir. Türkçe karşılığı “Halk iktidari=erki” demektir. Türk Dil Kurumunun yayımladığı Türkçe Sözlük’de demokrasi: a. Fr<Yun (Demos-halk, kratos=iktidar, erk) Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, elerki, demokratlık.⁷ İşte bu anlayıştan hareketle yukarıdaki “el” ve “erk” sözcüklerini birleştirerek “elerki” sözcüğünü elde etmiş oluyoruz. Cemaîyye sözcüğü siyâsî bir anlam içerdiği için, bu sözcüğü “halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi” diye tanımlamak doğru düşer. Cemaîyye=Elerki=Demokrasi, Medine=İl anlamlarına geldiğine göre Medinetü-l Cemaîyye’ye “Elerki İl’i” dememizde bir sakınca yoktur. Burada “el” sözcüğü yaşayan Türkçemizde canlılığını korumaktadır. Yaygın olarak kullanılan şu deyim bize ışık tutacaktır. “El mi yaman bey mi yaman? Elbette el yaman.” Buradaki “el”, millet anlamına, bey de, hükümdar anlamındadır. Millet mi daha güçlü, bey mi daha güçlü? Elbette gücün, kuvvetin, kudretin kaynağı millet, hükümdardan daha güçlüdür.⁸ Elerkiyle yönetilen ili en iyi ifade eden de bu deyimdir. Bu açıklamalardan sonra Medinetü-l Cemaîyye’nin yerine Elerki İl’ini kullanmamızda bir sakınca olmaması gerekir. Elimizdeki metinler böyle kullanmamıza imkân vermektedir. Hatta bu düşünceden hareketle biz, burada yeni bir kavram önereceğiz; “Fârâbî Elerki bir diğer ifadeyle Fârâbî Demokrasi’si.” Ancak demokrasi kavramını da kullanacağımı belirtmek isterim.

Siyâsî tarih açısından türlü demokrasi anlayışları ve uygulamaları vardır. Genellikle demokrasinin gelişip-serpilmesinde dal-budak olmasında “Halk için” ve “Halk tarafından” bir yönetim biçimi olarak anlaşılmasına ve yorumlanmasına karşın, gerek kendini doğuran nedenleri, gerek dayandığı temelleri, gerek ulaşmak istediği amaçları, gerekse uygulamasında görülen nazarî ve teknik aksaklıklar ve eksiklikleri yönünden siyasette,

fe, edebiyat ve güzel sanatlarla beraber doğmuştur.”. Ayni, age. s. 19. Bize göre ise klasik demokrasi, köleler, yoksullar ve kadınlar siyasete katılacaklar mı? sorusuna cevaptan doğmuştur. Temel ilke olarak özgürlük ve eşitlik ilkesinin demokrasiyi oluşturmada da bu nedenledir. Elbette felsefe, bilim, hukuk, ekonomi, edebiyat, sanat, ahlak ve din gibi değerlerin çağdaş demokrasilerin geliştirilmesinde büyük katkıları olacaktır.

⁷ **Türkçe Sözlük** TDK Yayınları 7. Genişletilmiş Baskı, Ankara 1983, s. 285.

⁸ Prof. Dr. Reşat Genç, **Atatürk, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti**, Atatürk Araştırma Dergisi. s. 301-303.

edebiyatta ve hukukta hakkında söylenecek birçok yön vardır.⁹ Kimileri onu kurulu otoriteye ve yerleşik düzene karşı koyuş, özgürleşme, sınıflara karşı bir saldırı olarak görmüştür. Kimileri ise onun varlığını, huzurlu bir tutuculuğun koruduğu ve kendilerinin doğuştan hazır buldukları kurulu düzenin bir parçası olarak benimseyip, bir veri olarak almışlardır. Bazı dönemlerde demokrasi, istisnai bir olgu olarak çağdaşlarınca üzerinde durulan ve tanımlanmaya çalışılan ender bir merak uyandırıcı bir garabet olmuştur. Zaman zaman onu eleştiren tarihçi, yazar, felsefecilerin ve Fârâbî'nin eserlerinde anı olarak yaşamaktadır. Demokratik kurumlar ve idealler hem zaferi hem de yenilgiyi insanlık tarihi içerisinde tatmıştır.¹⁰

Siyaset Felsefesi

İmdi, konuyu daha iyi açıklayabilmem için, Farabi'nin siyaset felsefesinin bilimler arasındaki yerini, siyaset tanımını, insan temel varlık yapısı ve insanın oluşturduğu toplulukların ve bu toplulukların devlet yönetim biçimlerinin genel bir bilgisini vererek demokrasi anlayışına geçeceğim. Farabi, **İlimlerin Sayımı** adlı eserinde “Medeni Bilim” başlığı altında siyaseti bilim kabul eder.¹¹ Yine, bu bilime Fârâbî, felsefenin kolları-kanatları altında yer verir. Ona göre Felsefe/bilgelik nazari felsefe ve ameli felsefe adıyla ikiye ayrılır. Nazari felsefe, matematik, tabiat bilimi ve ilahiyattır. Ameli felsefe, huy sanatı (sanaatü'l hulkıyye) –ahlakta diyebiliriz– siyaset felsefesi (felsefetü's siyasiyye) adıyla ikiye ayrılır. “Siyaset bilgeligi”ne, insan bilimi” adı da verilir.¹²

Siyaset felsefesi; İl yani Devlet/Medine halkının güzel davranışları kendileriyle kazanacağı (elde edeceği) huyların bilgisini ve bu huyların onlarda korunmasını kapsar.¹³

Siyasetin Tanımı

Fârâbî'ye göre siyaset bilim, sanat ve bilgeliktir. Bugün sıkça kullandığımız sözlük anlamı “idare etmek”, “düzene koymak”, “yönetmek”, “her işi güzelce görüp-gözeterek nizama ve intizama sokmak” olan siyaseti Fârâbî şöyle açıklar; “insan kazanımına dayalı tüm gönüllü (iradi) davranış; iyi nitelik, huy, mizaç ve yeteneklerin hepsinin tek bir insanda bulunması ve bunları kullanması imkânsızdır. Ancak bunlar toplulukta

⁹ Prof. Dr. H. Rağıp Atademir, **Demokrasi Üzerine**, Konya 1959 s. 3.

¹⁰ Prof. Dr. Leslie Lipson, **Demokratik Uygurluk**, (Çev. Haldun Güllalp, Türker Alka), Ankara 1985, s. 3-4.

¹¹ Fârâbî, **Tenbih 'Ala Sebili's Sa'ade**, (Tahkikli neşreden Dr. Cafer Ali Yasin, Beyrut 1985), s.72-73.

¹² Fârâbî, **Tenbih**, s.72-73.

¹³ Fârâbî, **Kitabu'l Mille**, (Neşreden Muhsin Mehdi, Beyrut- 1986.), s.54-55. (Hasan Şahin'in **Törelerin İçyüzü**, adıyla yaptığı çeviriden geniş ölçüde yararlandım. Kendilerine teşekkür ederim. Geniş bilgi için bakınız; Zübeyir Kars, “**Farabi'nin Temel Siyasi Görüşleri ve Günümüz Demokrasi Anlayışları ile Karşılaştırılması**,” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri 1996.

gerçekleşir ve davranış haline gelir. Gönüllü iş, davranış ve yeteneklerle hedeflenen amaca toplulukta ulaşılır. Tam topluluklarda –ki bunu aşağıda açıklayacağız– ortak olarak kullanılmak amacıyla dağıtılması gereken iş ve yetenekleri yerleştirme ve bunların sürekliliğini onlarda kalacak biçimde korumaya çalışma elbette bir başkanlıkla sağlanır. Bu nitelik ve yetenekleri onlarda yerleştiren, yatkınlaştıran ve koruyan başkanlık ise, bir meslek, bir sanat, bir yetenek ve bir yetiyle olabilir. İşte bu meslek, başkan ve başkanlık mesleğidir. İnsanın melik yani başkan yerine istediği adı koyarak dile getireceği bir meslektir. Siyaset bu mesleği yapmaktır. Bu mesleği yapmak demek; adı geçen nitelik ve yetenekleri ilinde/medinesinde yerleştiren, onlarda bunların sürekliliğini sağlayan ve koruyan davranışları yapmaktır. Bu meslek, öncelikle yerleştirmeyi sonra da korumayı sağlayan tüm davranışların bilgisiyle olur.”¹⁴

Farabi’ye göre, siyaset, erdemli siyaset, erdemsiz/kötü/kara siyaset adıyla ikiye ayrılır. Ancak bunların birbiriyle genel bir ad olan siyaset sözünden başka ortak yanları yoktur.¹⁵ Eğer, bu mesleği “mutlak biçimde iyi olan ve bizzat kendisi ve özü için istenen ve insanın yetkinleşmesinin en son noktası olan “en yüksek mutluluğa” saadetü’l kusva’ya yani “kutlu kut”a ulaşma nedeni olarak iyi nitelik ve yetenekleri ilde/devlette/medinede yerleştiren ve onlarda muhafaza eden başkanlık ve bu başkanlığın var olmasına neden olan başkanlık mesleğinden doğan siyaset “erdemli siyaset”tir yani siyasetü’l fazıladır.

Yok, eğer, gerçek mutluluk olmadığı hâlde mutluluk sanılan halkına iyilik ve hayır adına verdiği mal-mülk (servet), haz ve tatlar veya şan-şöhret, insanın saygı ve hürmet görmesi yahut bu dünya hayatında istenecek ve elde edilecek türden daha başka şeylerden ibaret olan sanılı mutluluğa ulaşma nedeni olan nitelik, iş, davranış ve yetenekleri devlette/ilde yerleştiren ve onlarda muhafaza eden başkanlık ve bu başkanlık mesleğinden doğan siyaset, kara/kötü siyasettir yani siyasetü’l cahiliye’dir.¹⁶

Fârâbî, siyasetini bu iki temel anlayış üzerine oturtmuştur. O, insanın ilgisini siyasete çekmiştir. İnsanın bu ilgisi tabii yapısından mı, medeni yapısından mı veya her ikisinden mi gelmektedir?

İnsanın Temel Varlık Yapısı

Farabi’ye göre varlık ve var olanlar bir bütün oluşturur. Bu bütünün tepe noktasında Tanrı vardır. O, İlk Sebeptir. Tanrı’dan başlayarak aşağı

¹⁴ Fârâbî, *Kitabu’l Mille*, s. 54-55.

¹⁵ Fârâbî, *Fusul*, s. 92.

¹⁶ Fârâbî, *Kitabu’l Mille*, s. 54-55.

inildikçe İkincil Sebepler, Faal Akıl, Can (Nefs), Suret ve Madde yer alır. Gök cisimlerinden ve onların hareketlerinin değişmesinden dört unsur, taş cisimleri, bitkiler, hayvanlar daha sonra düşünen canlı yani insan meydana gelir.

Temel varlık yapısıyla insan kendi suretiyle olması yönünden ne madde ne de alettir ve yardımcı olma yoluyla asla bir tür içinde değildir. Varlık ilkeleri açısından düşünen canlı olan insan, hiçbir mümkün cinsi düşünen canlıdan daha üstün olmayınca, düşünen canlının kendisinden daha üstün olan başka hiçbir mümkün şeye hiçbir biçimde yardımı söz konusu değildir. Bu sebeple düşünen canlı, düşünmesi nedeniyle ne üstünde ne de altında olan hiçbir şeyin maddesi olamaz. Ve kendisinden başka hiçbir şeyin aleti de olmaz. Doğası gereği başkasına hiçbir zaman hizmetçi de olamaz. İnsan doğal olarak değil, düşünme ve irade sayesinde düşünen bir varlık olduğu için kendinden başka mümkün varlıklara ve birbirine yani insan- insana araç olamaz. Çünkü insan amaç bir varlıktır. Kendisinin dışında herhangi bir şeyin aracı olmayan insan, yaşamak ve yetkinliğe ulaşmak için doğal-varlık yapısıyla birçok şeylere ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Elbette o, ihtiyaçlarını tek başına sağlayamayacaktır. Zorunlu ihtiyaçları gidermek için insanların bir araya gelmesi kaçınılmazdır. Bu durum onun varlık-koşuludur. Hemen her insan ihtiyaçlarını gidermek için üzerine düşeni yapar. İşte bu bir araya gelme, elle tutulur, gözle görülür somut bir “sosyal birliği” meydana getirir. İnsan, doğasındaki yetkinleşme ihtiyacını bu sosyal birliğin içerisinde gerçekleştirir. Bu sosyalleşme bilinçli ve amaçlıdır. Bundan ötürüdür ki, insan doğal yapısı gereği bir yurttta ve kendi türünden olan diğer insanlarla bir arada oturur. Bu özelliğinden dolayıdır ki insan, medeni (devlet/ il kurabilir) ve ünsi (siyasi kabiliyetli) bir varlıktır. İnsanın, devlet kurmaya kabiliyetli, yetenekli bir yapıda olduğuna göre, insan devlet kuran siyasi varlıktır. Bir başka ifadeyle, doğal yapısı gereği sosyal birliğe katılan insan bu katılmanın sonucunda siyasileşerek daha açık ifadeyle medenileşerek/ insanlaşarak ikinci bir huy kazanır. İkinci bir karakter kazanan insan, kendi doğal yapısından gelen doğal niteliklerle ve kazandığı ikinci huyla içerisinde bulunduğu sosyal birlikle uyuşmaya çalışır.¹⁷

Yapısı, Amaçları Açısından Topluluk ve Devlet Türleri

İnsanın sosyal hayatla uzlaşması sonucunda meydana getirdiği toplulukları ve onların oluşturdıkları devlet türlerini Fârâbî yapısı ve

¹⁷ Fârâbî, **Siyasetü'l-Medeniyye**, Dairetü'l Maarif, Haydarabad (H). 1346. s. 37-39. (Çeviren. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, Rami Ayas. İstanbul -1980.) s. 1-2-34. **Medinetü'l -Fazıla**, s. 117. (Çeviren: Ahmet Arslan, Ankara 1990) s. 44-61.

amaçları açısından şöyle tasnif etmektedir.

1. Yapısı bakımından topluluklar. 2. Amaçları bakımından topluluklar.

Yapısı bakımından topluluklar da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır:

A. Eksik topluluklar. B. Tam topluluklar.

Eksik topluluklardan anlaşılanlar şunlardır:

A. Ev/Dam, B. Sokak, C. Mahalle, D. Köy

Tam topluluklardan anlaşılanlar da şunlardır:

A. Küçük topluluk (=İl/Kent/Beylik/Medine Devleti).

B. Orta topluluk (=İller Birliği/Ulus/Ümmet Devleti).

C. Büyük Topluluk (=Uluslar Birliği/Devlet-i Aliyye).

Amaçları açısından topluluklar da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır:

A. Erdemli topluluklar. B. Erdemsiz topluluklar.

Erdemli topluluklar da üçe ayrılmaktadır:

A. Erdemli İl/Kent/Beylik/Medine. B. Erdemli Ulus/Ümmet. C. Erdemli Uluslar/Ümmetler Birliği Devleti diğer bir ifadeyle Devlet-i Aliyye.

Erdemsiz Topluluklar da dörde ayrılır: A-Kötü/Erdemsiz İl/Kent/Medine. B. Günahkâr İl/Kent/Medine. C. Sapık İl/Kent/Medine. D. Bozulmuş İl/Kent/Medine. Bunlarda kendi arasında yine kendi adlarıyla uluslara/ümmetlere ve uluslar birliğine ayrılmaktadır.

Kötü İl/Erdemsiz devlet kendi arasında altı öbeğe ayrılmaktadır

A. a, Mecburiyet İli/Kent/Medine. A. b, Bayağı İl/Kent/Medine veya Zenginlik İli/Kent/Medine. A. c, Bayağılığını ve Erdemliliğini Kaybeden İl/Kent/Medine. A. d, Şeref Düşkünü İl/Kent/Medine. A. e, Zorba İl/Kent/Medine. A. f, Demokratik İl/Kent/Medine.

Yine bu medine / kent devletleri de kendi adlarıyla uluslara / ümmetlere ya da uluslar birliğine ayrılmaktadır.¹⁸

Fârâbî, **Kitabu'l Mille** adlı eserinde insan topluluklarını ne yapı ne de amaç bakımından her hangi bir öbekeleştirmeye gitmeden toplulukları bazen oymak/aşiret, bazen kent/medine yahut bölge/suk, bazen büyük ulus /ümmetü'n azimetün, bazen de uluslar birliği/ümemen kesiren biçiminde izah eder.¹⁹

¹⁸ Fârâbî, **Siyasetü'l Medeniyye**, s. 39. **Medinetü'l Fazıla**, (Neşreden A. N. Nadir. Beyrut-1976), s.117. (Çeviren: Ahmet Arslan, Ankara 1990), s. 69-90.

¹⁹— Fârâbî, **Kitabu'l Mille**, s. 43.

İmdi, yapısı bakımından eksik toplulukların en küçüğü evdir. İnsanları barındıran dam ve damın barındırdığı karı- koca, mürebbi ve hizmetçi, anne-baba ve çocuklar ile kazanılmış mal-mülk ve onu kazanan kişilerden oluşan evde bir yöneticinin olması gerekir. Evde belli amaçların gerçekleşmesi ve sağlıklı yürümesi için evi oluşturan kişiler doğuştan değişik yeteneklere sahip olsalar da onların karşılıklı yardımlaşmalarını ve birbirleriyle kaynaşmalarını sağlayan kişiye ev sahibi-rab ve yönetici-müdebbir denir. Yönetim/siyaset öncelikle evde başlar ve iyi işlerin öğrenileceği, uygulanacağı ve korunup yerleşik yataklıkların kazanılacağı yer evdir. Evin ortak amacı ancak yardımlaşma ilkesiyle gerçekleşir. Bu ilkeye dayanarak evde kurulan iç düzen ve uyum doğrudan sokağın, mahallenin ve ilin/medinenin amaçlarını etkiler. Her ne kadar evin amacı ilin amacından farklı olsa da ev, ilin bir parçasıdır ve onun içerisinde yer alır. Evlerin farklı amaçları birleştirildiğinde ortaya ilin amacının tamamlanması için yardımlaşma ilkesi çıkar. Evdeki ve ildeki yönetimi ve bu yönetimin oluşumunu insan bedenine benzeten Fârâbî, şu benzetmeyi yapar; bedene nazaran organların, eve nazaran kişilerin, il'e nazaran evlerin durumu da budur.²⁰

Türk devlet anlayışı geleneğinde de devlet-düzeni ile ev/aile-düzeni arasında ayrılmaz bir bağ vardır.²¹ Bu bağ sonucundadır ki, Anadolu Selçuklu Beyliklerindeki birçok beylik –Osmanlı Devleti gibi– adlarını aile reislerinden almışlardır.

Yapı bakımından eksik toplulukları oluşturan ev, sokak ve mahalleler ile köyler medine/kent devletini oluşturmurlar. Medine/site/ kent devleti sokak ve mahallelere ayrılır. Köy, sokak ve mahallelere ayrılmadan medineye doğrudan hizmet eden bir birimdir.²²

Ev, sokak, mahalle ve köy kendi içerisinde bir topluluktur ancak eksik bir topluluktur. Bu eksik toplulukların belli amaçlar çerçevesinde bir araya gelmesinden oluşan düzenli, kurumlu ve kuruluşlu topluluğa tam topluluk denir. Medine/beylik, tabii bir topluluk değil, iradi bir topluluktur. –İradi olmayan tabii topluluklara Fârâbî, behimi (hayvani/canlı düzeyde kalan) topluluklar, adını vermektedir. İlleşmiş/il tutmuş yani iradi olarak siyasi teşkilat kurmuş topluluklar “en üstün yetkinliğe” oymaklar da dâhil eksik bir toplulukta değil ancak tam topluluklarda –öncelikle medinede– ulaşabilirler.²³

²⁰ Fârâbî, **Fusulü'l Medeni**, s. 40-41.

²¹ Bahaeddin Ögel, **Türk kültürünün Gelişme Çağları**, II. Basım, Ankara 1970, s. 293.

²² Fârâbî, **Siyasetü'l Medeniyye**, s. 39-40. **Medinetü'l Fazıla**, s. 117.

²³ Fârâbî, **Medinetü'l Fazıla**, s. 117-118.

Türklerde il, devletin en basit şeklidir. İller siyasi bir topluluktur. Oğuzlarda siyasi yönden bağımsız ve özerk topluluklara “il” adı verildiğini biliyoruz.²⁴ Mustafa Kemal Atatürk kendi el yazısıyla İl’i şöyle tanımlamıştır: “Türk kavmi yukarıda söylediğimiz gibi, çok büyük bir sahada vücut bulmuş ailelerin birleşerek Sop (Klan), Sop’ların birleşerek Boy (Kabile), Boy’ların birleşerek Öz (Aşiret) ve Öz’lerin birleşerek siyasi bir cemiyet olan El (Medine) camia vücuda getirmiştir.”²⁵

Eski Yunan kent devletlerinde ise polis/site önceleri siyasi bir birliktelikten ziyade kan, ırk, dil ve din gibi unsurlara dayanıyordu. Zamanla gelişerek sosyal, siyasi, iktisadi ve askeri bir birliği ifade etti.²⁶

Tam insan topluluklarının ikincisi ümmet sözcüğüyle karşılanan orta topluluktur. İl tutan topluluklar ulusun/ümmetin parçasıdır ve onu meydana getirmişlerdir. Mutlak anlamda yetkin insan toplulukları uluslara ayrılmışlardır. Bu ulusların hepsi nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterirler.²⁷ Fârâbî’nin metinlerinde açık olarak kaç aşiretin birleşmesinden il, kaç ilin birleşmesinden ulus, kaç ulusun birleşmesinden de uluslar birliğinin meydana geldiğinin belirtilmediğini görüyoruz.

Tam insan topluluklarının üçüncüsü büyük insan topluluğu/uluslar birliği/ümme/cemaatü’l uzma, birbiriyle ilişkide bulunan ve birbirine yardım eden birçok ulustan meydana gelmiş topluluktur.²⁸

Amaçları açısından insan topluluklarının erdemli/faziletli ve erdemsiz/faziletsiz biçiminde ikiye ayrıldığını görmüştük. Yapısı bakımından insan topluluklarından tam toplulukların hepsi eğer “gerçek mutluluğu amaç edinmişse erdemli adla adlandırılmaya layıktır. Yok, eğer, gerçek mutluluğu değil de sanılı mutluluğu amaç edinmişlerse, edindikleri amaçlara göre adlandırılırlar. Tam topluluklardan her hangi biri şerefi, zenginliği, zorbalığı, sapıklığı kendine amaç edinirse bu adla adlandırılırlar.”²⁹

Türklerde de il/devlet, “iyi/erdemli il”, “kötü/erdemsiz il” anlayışına Yenisey mezar yazıtlarında şu ifadelerle rastlıyoruz: “Erdemliğ ilimden doymadım, öldüm”, “ilime erdem için yerleşip (kondum)”, “ulusu erdemli olsa, ulusu erk ve erkli olur.” Yine kötü il için : “Kötü kişiler Türk ulusunu Türk illerinden ayırmak için, kötü bilgiler yayıyorlardı. Kötü bilgiyle ve kötü başkanla bozulan il, edgü/iyi yani erdemli olmaktan çıkıyor, kötü il oluyordu.”³⁰

²⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Yayıma hazırlayanlar: İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprman İstanbul 1976.), s. 166–167.

²⁵ Afeti inan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara 1969. s. 20.

²⁶ Recai G. Okandan, **Umumi Amme Hukuku**. C. I. s. 104-105.

²⁷ Fârâbî, **Siyasetü’l Medeniyye**, s. 39-40, **Medinetü’l Fazıla**, s. 117.

²⁸ Fârâbî, **Medinetü’l Fazıla**, s. 117-118. **Siyasetü’l Medeniyye**, s. 39- 40.

²⁹ Fârâbî, **Medinetü’l Fazıla**, s. 130-131. **Siyasetü’l Fazıla**, s. 57-58.

³⁰ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982. s. 285.

Türklerdeki amaç ve yapı bakımından il/devlet ayrımının Fârâbî tarafından genişlettiğine şahit oluyoruz.

Eflatun ise, **Devlet** adlı eserinde:

- “Kaç çeşit insan yaratılışı varsa o kadar da devlet şekli olacak elbet.
- Devlet şekilleri meşe ormanlarından, kayalıklardan mı çıkıyor dersin, yoksa yurttaşların her işte ağır basan huylarından mı?
- Huylarından her hâlde.
- Beş çeşit devlet olduğuna göre, beş çeşit insan vardır öyleyse...
- Aristokrasi, oligarşi, demokrasi, krallık, timokrasi.³¹

Aristo yönetim türlerini krallık/monarşi, tiranlık, aristokrasi, oligarşi, politeia ve demokrasi adıyla adlandırmıştı.³²

Devlet Başkanlığı

Yukarıda saydığımız bu devlet türlerini kimin ya da kimlerin ve nasıl yönetmesi gerekir? Sorusu Fârâbî’ye göre önemli bir sorudur. Fârâbî’ye göre siyasi düzen, kâinat düzeninin bir parçası olduğu için, kâinatın yöneticisi, sahibi/nedeni “Sebebü’l-Evvelü” yani “İlk Neden” ise, o hâlde ilin/devletin yöneticisinin adı da “Reisü’l Evvelü” yani “İlkbaşkan” olmalıydı.³³ Gerçi Fârâbî her hangi bir kavramda ısrar etmiyor. Çünkü Fârâbî’ye göre filozof, ilkbaşkan, melik, kanun koyucu ve önder sözcüklerinin hepsi aynı anlama gelmektedir. O, “Bu kelimelerden hangisi ele alınırsa alınsın, dilimizi konuşan insanların çoğunluğu bu sözcüklerden her birinin işaret ettiği şeyin netice itibariyle aynı anlama geldiklerini göreceklidir” demektedir.³⁴ İlkbaşkan/Reisü’l Evvel sözcüğü tesadüf olarak seçilmemiştir. Türklerde “reis” sözcüğünün yönetimdeki karşılığı “başçı” sözcüğüdür. Göktürklerde baş, başa geçer ve başlar yani yönetirdi. Hakan da “budun başcısı” diğer bir ifadeyle ulusu yönetendi. “Başkan” ve “Başbuğ” sözcüklerine Osmanlı kaynaklarında da rastlıyoruz.³⁵ Hatta yakın zamana kadar ülkemizde “Reis-i Cumhur” sözcüğünü kullanıyorduk, sonra “Cumhurbaşkanı” şeklinde kullanmaya başladık. Bu ön bilgi diyeceğimiz bilgilerden sonra yukarıdaki sorunun cevabını Fârâbî’de arayalım. Tam toplulukların başlarında bulunan başkan ve başkanlıkların adları amaçlarına göre olacaktır. Eğer il, erdemli ise başkan ve başkanlığı

³¹ Eflatun. **Devlet**. (Çeviren: Sabahattin Eyüpoğlu, M. Ali Cimcoz. Dördüncü basım.) İstanbul 1980, s.228.

³² Aristoteles, **Politika**, (Çeviren. Mete Tunçay. İkinci basım,) İstanbul 1983. s. 81 ve devamı.

³³ Fârâbî. **Medinetü’l Fazıla**, s. 123.

³⁴ Fârâbî **Tahsilü’s Sa’ade**, Haydarabat- (H).1345, s. 42-43.

³⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 228.

da erdemli/ak /faziletli olacaktır. Yok, eğer il erdemsiz/cahil/kara ise başkan ve başkanlığı da bu niteliklerle nitelenecektir.³⁶

Başkanlıklar amaçları açısından temelde ikiye ayrılmaktadır.

A. Erdemli İlk başkan ve başkanlık. B. Cahil İlk başkan ve başkanlık.

Bu sınıflandırmayı amaçları açısından yapan Fârâbî, bu amacın merkezine yalnız kendisi ve özü için istenen, hiçbir zaman basamak yapılarak ondan başkasına erişilmek istenmeyen, aksine bütün diğer şeyler sadece ona ulaşılması için istenen ve ona kavuşulunca da isteme işi biten “**gerçek mutluluk**” ögesini yerleştirmektedir. İlk başkan erdemli ve başkanlığı da erdemli ise tespit ettiği düşünce ve fiillerle kendisinin ve yönetimi altındakilerin yalnızca gerçekten mutluluk olan “en yüksek mutluluğa” ulaşmasını amaçlar. Yine İlk erdemli başkan ve başkanlık, ilk olarak devletinde erdemli nitelik ve yetenekleri daha önce kendilerinde bulunmazken ilk olarak devletine yerleştiren ve buna ilaveten ulusunu kötü niteliklerden ak/erdemli niteliklere ileten bir başkan ve başkanlıktır. İlk erdemli başkanlığa bağlı erdemli başkanlık, tutum ve davranışlarında ilk erdemli başkanlığın izinden giden erdemli başkanlıktır. Bu başkanlığı yerine getiren kimseye “gelenek başkanı” ve onun başkanlığına da “gelenek başkanlığı” denir.³⁷

İlk başkanın ikici türü, kötü /cahil başkan ve başkanlıktır. Bu ilk başkanın başkanlığı yüksek ilkelere dayalı olmayan başkanlıktır. Çünkü erdemli başkanlık, gerçek mutluluk olan en yüksek mutluluğa ulaşmayı amaç olarak görmesine karşın bu başkanlık, çoğunluğun birer iyilik sandığı özellikle bu dünya hayatında erişilebilecek iyiliklerden bir iyiliğe erişmeyi amaç olarak gören başkanlıktır. Bu nedenden ötürüdür ki, bu başkanlık kara başkanlıktır. Kara/erdemsiz başkanlığın yerleştirdiği iş, davranış ve yeteneklere katılan ve uyan il, ulus, uluslar birliği kötü/kara/erdemsiz adını almaya layıktır. Bu başkanlık, yukarıda adını saydığımız il ve ulus ve uluslar birliği adınca adlandırılır.³⁸

Fârâbî’nin amacı açısından ayırdığı başkan türleri anlayışına Türklerde de rastlıyoruz. Türk Kağanlarında bilgelik ve alplik başlıca iki özelliktir. Erdem/fazilet “Tanrı Yolu” olarak anlaşıldığı için kağanın erdemli olması gerekir. Çünkü Gök-Tengrisi erdemsizce yarlık, kut, güç, ülüg bağışlamaz. Bilge Kağan gibi Bilgisiz Kağan da vardır. Kutlu olmayan kağanın

³⁶ Fârâbî, *Kitabu’l Mille*, s.54-55. *İhsau’l Ulum* s.103. *Medinetü’l Fazıla*, s.133–134.

³⁷ Fârâbî, *Kitabu’l Mille*, s.52-55, *Medinetü’l Fazıla*, s.133, *Siyasetü’l Medeniyye*, s.79- 80.

³⁸ Fârâbî, *Medinetü’l Fazıla*, s. 129.

kağanlığı da edgü /iyi/erdemli olmadığı için kötü kağanlıktır.³⁹

Fârâbî, amacı açısından erdemsiz başkanlık türlerini daha da genişleterek, erdemsiz ilk başkanlık türüne “sapık başkanlık/ riasetü’ddalle” ve “aldatıcı başkanlık/ riasetü’t-temvihün” türlerini de eklemektedir.⁴⁰

Kötü yönetim türlerinin her birisi, çok çeşitlilik arz etmesine rağmen “erdemsiz” adı altında toplanması bilgi açısından dır. Çünkü bilim, genel kanunları kapsar ve tespit eder. Yine saf bir cahil yönetim türü belirlemek zordur. Bu yönetimlerin her birisinin fiilleri, bilgiden ve elde edilen sanattan değil, ancak başkanlarının zan, düşünce ve canlarının isteklerinden/tahriklerinden meydana gelir. Her ne kadar bunlar arasında bazısı bazısından derece bakımından iyi olsalar da hepsi kötü siyaset, kötü il, kötü ulus, kötü uluslar birliği, kötü başkanlık, kötü başkan, kötü kişioğlu adını alır.⁴¹

Elerki İli/Demokratik İl (El-Medinetü-l Cemaiyye)

İmdi, yukarıdaki temel siyasi çatıyı göz önünde tutarak, Demokrasi ile yönetilen devlete geçebiliriz. Farabi’ye göre bu İl, mutluluk verici ve göz kamaştırıcı olduğundan, Erdemli İl’e en yakın ildir. Bu il’de, özgürlük, eşitlik, sosyal birliklerin çeşitliliği, imkânların bolluğu ve yönetilenlerin yönetime doğrudan katılması ilkeleri öne çıkar. Bu ilkelerden özgürlük ve eşitlik ilkesi Farabi demokrasisinin en temel ilkeleridir.

A. Özgürlük ve Eşitlik

Elerki İl’ine, Medinetü-l Fazıla’da çok az yer veren Fârâbî, Siyasetü-l Medeniyye’de uzunca yer vermiştir. Medinetü-l Fazıla’da “Bu İl halkının amacı, her biri hiç bir şeyde arzularına asla engel olmaksızın kendi istediğini özgürce yapmak için bir araya gelen insanların ilidir.”⁴² Siyasetü-l Medeniyye de ise “Bu il halkından her biri kendi istediği şeyi yapmada kendi özünü (nefs) serbest bırakmıştır. Ve bu il halkı kendi aralarında eşitlerdir (mütesavune). Bahaeddin Yasalarına (sünnetlerine) göre, bir insan hiç bir konuda ötekinden daha erdemli (üstün) değildir. Bu il halkı, dilediği şeyi yapmada özgürdür (ahrâren). Bu il halkından hiçbir, kimsenin ne kendilerinden hiç bir kimseye, ne de kendileri dışındaki bir kimseye karşı, özgürlüklerini artırma (ona katkıda bulunma) çaba ve gayreti dışında, hiçbir egemenliği olmaz. Dolayısıyla, bu il halkının ahlaki

³⁹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 250-268.

⁴⁰ Fârâbî, *Kitabu’l Mille*, s. 43-61.

⁴¹ Fârâbî, *Fusulü’l Müntezia*, s. 92-93.

⁴² Fârâbî, *Medinetü-l Fazıla*, s. 133.

davranışları, yönelişleri, arzuları, zevkleri çok ve çeşitlidir.⁴³

Yukarıda önemli iki unsur göze çarpmaktadır: Özgürlük ve eşitlik kavramları. Bu kavramlar bu ilin temel sosyal karakterini ortaya koymaktadır. Bu iki kavram bu ilin vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu ilde yardımlaşmalar ancak özgürlüklerin artması konusundadır. Hiçbir kimse ne kendilerinden hiçbir kimseye, ne de kendileri dışındaki bir kimseye karşı otorite kuramaz. Böyle bir ortamı sağlayan şey insanların kendilerini kendilerine karşı özgür hissetmeleridir. Kendileri yani kendi arzuları, özgürlüğü kısıtlayıcı değildir. Bu anlayışta olan insanlar kendisinin dışındakilerin özgürlüğünü kısıtlayıcı olamazlar. Böyle anlayışta olan insanların oluşturduğu siyasî ortam da özgürlükleri kısıtlayıcı olamaz. Bu il halkı kendilerine özgürlüğü reva görürken, yani içe ait özgürlükçü oldukları gibi, kendileri dışındakilere de özgürlüğü reva görürler, yani dışa ait de özgürlükçüdürler. Yasalara göre hiçbir insan hiçbir konuda ötekinden üstün (erdemli) olmadığı için aralarında eşitlenmişlerdir. Bir diğer ifadeyle eşittirler. Yasa önünde eşitlikleri yanında günlük hayatlarında ve yasayı biçimlerinde de eşitlik fikrini benimsemişlerdir. Özgürlük ve eşitliğin olduğu bu il’de huysal davranışlar, yönelişler, arzu ve zevkler çok çeşitlidir. Bu çokluk ve çeşitlilik sebebiyledir ki, Elerki İl’i Kötü İllerin amaçlarını içerisine alan birçok amaca sahip il’dir.⁴⁴

B. Sosyal Birliklerin Çeşitliliği

Bu ilde özgürlüğün ve eşitliğin sonunda refah seviyesi yükselir. Bilim, sanat ve ticaret gelişme ortamı bulur. Birbirlerine benzeyen ve birbirlerinden ayrı sosyal birlikler teşekkül eder. Bu il, Kötü İllerin amaçlarını kendi amaçları içerisinde barındırdığından bayağı, şeref ve ün düşkününü zümreler bu il’de bir araya gelirler. Amaçları değişik olan illerdeki halk, mutluluk verici ve göz kamaştırıcı olduğundan bu il’e seve seve göç ederler. Bu il onlara göre yaşanacak ildir. Bu il’in dış görünüşü nakışlı ve süslü elbiseye benzer. Karşılanmayan arzu ve istek yoktur. İller birliği (ümmetler) toplulukları oraya göç ederek yerleşirler. İl her bakımdan büyür. Her soydan insanlar çoğalır. Evlenmeler olur. Değişik yaratılışları olan, farklı kültür ve eğitim ortamlarından gelen insanların evlenmeleri sonucunda birbirlerinden ayrı olmakla birlikte, birbirlerine bağlı, bölümleri farklı birçok illeri meydana getirirler.⁴⁵ Hatta bu illere Kötü İller arasında yer alan ancak Elerki İl’in amacına hizmet eden barışçı iller de katılır.⁴⁶

⁴³ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 69.

⁴⁴ Fârâbi, *Siyasete-l Medeniyye*, s. 69.

⁴⁵ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 70–71.

⁴⁶ Fârâbi, *Medinetü-l Fazıla*, s.166.

Fârâbî'nin barışçı illeriyle ilgili bir açıklama yapmadan geçemeyeceğim. Fârâbî, Medinetü-l Fazıla'da kötü ve yolunu kaybetmiş illerin görüşlerini açılarken karşılıklı barış içinde ve saldırmazlık ilkesine uyarak yaşamayı taahhütlemiş "Barışçı veya Barışık İl"den (el Medinetü-l Müsaleme) ve onların görüşlerinden bahseder. Bu Kötü İllerden bazılarının düşüncelerini şöyle ifade eder: "Varlıklar arasında mücadele yalnızca farklı türler arasındadır. Bir aynı türün içine giren varlıklara gelince, bunlar da türün kendisini, onları birbirine bağlayan bir bağdır ve onların bu türden dolayı barış içinde yaşamaları gerekir. O hâlde insanlar söz konusu olduğundan onlar arasında insanlık (insaniyyun) bağlayıcı bağdır. Dolayısıyla onların müşterek insan türüne ait olmalarından dolayı, birbirleriyle barış içinde yaşamaları gerekir.⁴⁷ Fârâbî'nin "insanlık" ve 'barış' anlayışının Türk düşüncesine değil de kendi mensubu bulunduğu kültür havzasının dışında aramanın yanlışlığını biliyoruz. Türkler insanları idare eden ve bu işi meslek edinen hükümdara "Acuncı" derlerdi. Fakat "Acuncı" unvanı daha çok bütün insanlığın hükümdarına verilen bir ad idi. Eski Türklerde "cihanşümül" (üniversal) bir devlet fikri vardı.⁴⁸ Türklerde "İl sözcüğü hem "barış" hem de "devlet" anlamına gelmesi, bu iki sözcük arasında bir bağlantının varlığını gösterir. Devletin kuruluş nedenlerinden birisi de, insanın can, mal ve temel yaşama haklarının korunması ve bağımsız oymaklar arasında kan davasıyla, kan akımının yasaklanmasıdır. Çin'de Afganistan'da, Belucistan'da, Hindistan'da, Rusya'da, Macaristan'da, Ulaklık'ta, Bulgaristan'da devlet temelini kuran Türklerdi. Başlangıçta bütün Asya ve Doğu Avrupa kavgacı oymaklar halindeydiler. Oymaklar durmaksızın birbirleriyle savaşırlar ve kan davası güderlerdi. Türk İlhanları zamanında Mançurya'dan Macaristan'a, dahası kimi kez Avrupa'nın merkezine değin genel bir barış sağlandı. Bu büyük alan içinde herkes başına altın koyup serbest, özgür gezebilirdi. İlhan "barış hakani" demektir. Bu birleşik sözcüğün başındaki il sözü "barış" anlamındadır.⁴⁹

İlçi (elçi) sözü de "barışçı" kavramını belirtir. Barış, bir milletin onarılma ile kalkındırılma ve bayındır kılınma çağıdır. Küçükler büyüyecek, yaşlılar sessiz bir hayat için gerekli bir çevre bulacaklardı. Yoksa "Türk devlerinin sürekli savaş içinde bulundukları" iddiası, doğru değildir. Barışta, Göktürk kağanlarının da, Mete gibi ilk işleri milleti kalkındırmak oluyordu."⁵⁰ Türklerin barış anlayışı çevrelerini de etkilemiştir. İslam halifelığının ilk

⁴⁷ Fârâbî, *Medinetü-l Fazıla*, s.165-166 (Çeviri Doç. Dr. Ahmet Arslan s. 107-108)

⁴⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* Cilt II, s. 101.

⁴⁹ Ziya Gökalp, *Türk Uygurluğu Tarihi*, (Hazırlayan Yusuf Çoktuksöken) İnkılâp Kitabevi İst. 1991, s. 137-139.

⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.127-128.

bir kaç asrında, medine kelimesi, çoğunlukla çoğul halde müdun olarak bölgelerin idari merkezleri için kullanılmıştır. Tekil haldeki “barış il”i anlamına gelen “medinetü-s selâm” terimi Abbasi halifeleri tarafından Bağdat’ın resmî adı olarak kullanılmıştı. Buna benzer biçimde Buhara, Semerkand, Isfahan ve Kahire gibi illere de bu unvan verilmişti.⁵¹ Bugün Türkiye Cumhuriyeti İl (devlet) inin iç ve dış siyasetini belirleyen “Yurtta Barış, Cihanda Barış” ilkesi Türk Siyaset anlayışının bir devamıdır. Atatürk, “Sulha milletin ve memleketin ihtiyacı olduğu kadar bütün cihan medeniyetinin de kati ihtiyacı vardır.”⁵² Bu alıntılar bize göstermektedir ki, Türk devlet geleneği birbirini fikri bakımdan tamamlayan, gelişen bir gelenektir.

Şimdi gerisin-geri dönerek Fârâbî’nin Demokrasi/Elerki İl’ine dönelim. Barışın hüküm sürdüğü bu ilin insanları savaştan yana değil de barıştan yana oldukları için temiz ruhludurlar. Bu temiz ruhlu insanlar savaşı ancak dış bir saldırı olduğunda tasvip ederler. Dış bir saldırı ile ortaya çıkan şeyin barış değil, egemenlik olduğunu kabul ederler. Kötü iller içerisinde yer alan illerin halkının amaçları kötü illerin amaçlarından birisi olmasına karşın Elerki İl halkının amaçları tüm illerin amaçlarına sahiptir. İşte bu çok amaçlılıktan dolayı, Elerki İl’ine göçler başlar.⁵³ Evlenmeler sonucunda zamanla yerli ve taşralılar yani dış illiler ayırt edilmezler. Bu ilde arzu ve yaşama biçimlerinin her türüne rastlanır. Bu özgür ortam dolayısıyla bu İl’de erdemli kişilerin yetişmelerine rastlanır. Her çeşit işle uğraşan filozoflar, hatipler ve şairler vardır. Bunları Erdemli İl’in öğeleri (cüzleri) olarak saymamız mümkündür. Bu kadar çok çeşitli insanların bir araya geldiği bu ilde iyilik ve kötülük birlikte bulunur. Bu il ne kadar büyük ne kadar uygar ve ne kadar geniş nüfuslu ne kadar üretken ve ne kadar yetkin olursa, insanların sahip olduğu iyilik ve kötülük de o oranda çok ve büyük olur.⁵⁴

C. Başkanlık Türleri

Bu kadar genişleyen il, birbirine bağlı birçok illerden oluşan iller birliğine ulaşır. Bu kadar çok sesli toplumun meydana getirdiği ve Kötü İllerin hemen tüm amaçlarını içerisinde barındırdığı için başkanlıklar da farklı olur. Bu ilde ayrı ayrı yaşayan bayağı ve şerefli zümreler bir araya geldikleri için bu zümrelerden herhangi biri aracılığıyla burada başkanlıklar ortaya çıkar. Elerki İl’lerinde halk yönetime doğrudan ve

⁵¹ B. Lewis, *İslam’ın Siyasal Dili*, s. 55.

⁵² Prof. Dr. Enver Ziya Koral, *Atatürk’ün Siyaset üzerindeki Düşünceleri*, Atatürkçülük (ikinci kitap) MEGSB Yayınları İst. 1984 s.197-198.

⁵³ Fârâbî, *Medinetü-l Fazıla*, s. 166.

⁵⁴ Fârâbî, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 69.

aktif olarak katılmaktadır. Siyasî katılımda halk çok etkin ve doğrudan yönetime katıldığı için “Başkanlarda bulunan şeylere sahip olmayan halkın çoğunluğu, başkan diye nitelendirilen kimseler üzerinde otorite (musallatine) sahibidirler. İl halkını yönetenler, yönetilenlerin iradesiyle ve onların arzularına göre başkanlık ederler.⁵⁵ Bu illerdeki halkın arzu ve isteklerine göre şu başkan tipleri ortaya çıkar: İl’de bir kargaşa çıkıp işler zorlaştığında⁵⁶ gerçekte, aralarında ne başkan kalır ve de yönetilenler, ancak ve ancak övülen ve sevilen (mehmudûne) kimseler kalır. İşte bu bulanık dönemde İl’e sahip çıkacak insanları kendilerine başkan görmek isterler. Bu övülen ve sevilen kişiler de şu görevleri üstlenirler: “İl halkını özgürlüğe ileten ve onları arzularına ulaştıran özgürlük ortamını meydana getirirler. Özgürlüklerini ve arzularını hem iç hem de dış düşmanlara karşı korurlar. Zorunlu ihtiyaçlarını yerine getirirler. İşte böyle kimseler onlar arasında şerefendirilmiş, üstün ve kendilerine uyulan birinci tür başkan olan kimselerdir.⁵⁷

Bir başka türü ise, halkın sıradan gördüğü başkanlar. Bu başkanlar ya halkla eşit ya da onlardan aşağı durumdadırlar. Eğer başkan halkın arzu ve isteklerini yerine getirirse onlar da başkanlarına şeref ve mal gibi şeylerle ödüllendirerek kendileriyle eşit duruma getirirler. Eşitlik durumunda da yine başkanı kendilerinden üstün görmezler. Çünkü il halkı başkandan yararlanmadıkları gibi üstelik de ona her türlü yardımda bulundukları için başkana karşı daima kendilerini üstün görürler. Bu durumdaki olan kişiye başkanlık vermeleri nedenleri de şudur: İl halkının arzularına uygun davrandığı ya da onun ataları iyi yöneticiler olduğundan yönetim hakkı verirler. Durum böyle olunca da yöneticiler üzerinde çoğunluk hem güç kullanıcı hem de söz sahibi olur.⁵⁸

Birinci tür başkan zor günlerde ortaya çıkar, kargaşa ve bulanıklığı gideren başkandır. Halkın başkana ihtiyaç duyduğu bir dönemde başkan ortaya çıktığından halktan üstün ve kendisine uyulan bir başkandır. İkincisi ise barışın hüküm sürdüğü bir dönemde başkan olduğu için halkın başkana değil, başkanın halka ihtiyacı olduğundan halkın altında veya eşit hâle getirilmiş bir başkan ve başkanlıktır.

Bu il halkının gözünde bir de değerler açısından başkan vardır. Bu başkan, Elerki İl’in başkanları arasında erdemli olan başkandır. Halkın gözünde erdemli başkan olmasına neden şudur: Halkın çeşitli arzu ve

⁵⁵ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 69.

⁵⁶ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 69.

⁵⁷ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s.7. Ülkemizde 12 Eylül 1980’de oluşan siyasî ortamın panoraması çiziliyor. Türk Milleti, Türk Ordusunu alkışlamıştı.

⁵⁸ Fârâbi, *Siyasetü-l Medeniyye*, s. 69.

isteklerinin yerine getirilmesinde iyi görüşlü ve tedbirli olan bir başkandır. O, onları iç ve dış düşmandan korur, onların mallarına dokunmaz ve kendi yaşaması için yalnızca zorunlu olanla yetinir.⁵⁹

D. Yönetilenlerin Yönetime Katkısı

Özgürlük ve eşitlik üzerine kurulan Elerki İlinde halk, yönetim konusunda oldukça nazik davranmaktadırlar. Başkanlarını illerinde kargaşa olmadığı sürece kendilerinden üstün görmek istemedikleri gibi mal ve şerefçe aşağı olanı da başkan görmek istemezler. Mal ve şerefçe kendileriyle eşit olmasını isterler. Eşitlik ilkesini benimsemelerine neden; yukarıda belirtildiği gibi, il halkının mallarında gözü olmasın ve onların mallarını ve şereflerini korusun, diye. Şerefçe daha aşağıda olanı hele hele hiç başkan görmek istemezler. Bu ilde kamu çıkarları, yönetenlerin çıkarlarından öndedir. Başkanlıklar ve başkanlık mevkileri mal karşılığı satın alındığı için başkanlık açısından kimse kimseden üstün değildir. Mevkiler karşılıksız ya da mal karşılığı veya benzeri bir şey karşılığında dağıtıldığı için, başkan olan kimseler, kendisini yönetime getiren kişilerin peşinden koşarlar.

Bu il, Erdemli İl'e en yakın ve onun oluşmasına zemin hazırladığı için, zaman zaman gerçek anlamda erdemli olan başkanlar bu İl'de başkan olurlar. Bu erdemli başkan, il halkını mutluluk yönüne yöneltmek ve onları mutluluğa ulaştırmak için gerekli fiilleri belirlemek ister. Ancak böyle bir duruma, il halkı karşı çıkar. Kendi arzu ve isteklerinin elde edilmesini kolaylaştıran, onları elde etme yolunu açan ve onları koruyan bir başkan isterler. Bu yüzden onlar erdemli kişilerin başkanlığına karşı çıkarak bu başkanı tanımazlar. Başkanı ya mevkisinden uzaklaştırırlar ya öldürürler ya da başkanlığını çekişmeli durumda bırakırlar.⁶⁰

Eğer kendi arzu ve isteklerine uyan bir başkan kendilerini yönetirse buna il halkının çoğunluğu razı olur. Yönetimde yönetilenlerin söz sahibi olmalarına sebep özgürlüklerin olmasıdır. Özgürlüğün sonucunda “çoğunluk” yönetime doğrudan etki eder. İl halkı, kendi arasında kapalı olarak değil, açık toplum olarak yaşar. Herkes özgürlüğünün ve eşitliğin elden gitmemesi için iç ve dış düşmana karşı “barışı” tercih ederler. Böyle bir ortamın sonucunda Elerki İl'e barışı benimseyen iller de katılır.⁶¹

Elerki İl'inden Erdemli İl'e Geçiş İmkânı

Kötü İller içerisinde yer alan Elerki İl'i, siyasetinin diğer bir ifadeyle

⁵⁹ Fârâbî, *Siyasetü'l Medeniyye*, s. 70.

⁶⁰ Fârâbî, *Siyasetü'l Medeniyye*, s. 71.

⁶¹ Fârâbî, *Medinetü'l Fazıla*, s. 166.

hayatın temeline erdeme dayalı ilkeleri değil, özgürlük ve eşitlik ilkelerini temel yapmıştır. Fârâbî demokrasisindeki bu iki ideal kavramdan ötürü diğer Kötü İller içerisinde yer almasına rağmen Elerki İl'i, Erdemli İle en yakın olan ildir.

Her siyasî felsefenin belirli temel konuları vardır. Bunun içindir ki; belirli bir felsefenin karakteri her konuda seçtiği değerlerden kaynaklanır. Bugün çağdaş siyaset felsefesinin ana meselesi de “demokrasi”dir. Demokrasi meselesi ise, vakıada siviltoplum-devlet kavramı çiftinde, ideal düzeyde ise özgürlük ve eşitlik idelerine göre ele alınmaktadır. Bireyin topluluktaki yeri, bireyler arasında ilişkiler, bireyin ve bireylerin ayrı ayrı ya da topluca hükümetle ilişkisi, bireyin toplum içindeki durumu onun özgürlük, öte yandan bireyler arasındaki ilişkisi eşitlik meselesidir. Özgürlük ve eşitlik idelerini, ülkü düzeyinde yeterince bağdaştırmak, uygulama açısından daha kolaydır. Bugün özgürlüğü öne çıkaran Batı demokrasilerinde eşitlik ilkesi, eşitliği öne çıkaran sosyalist uygulamalarda özgürlük ilkesinin gerçeğe uygulanabilirliğinin güçlükleri vardır.⁶²

Fârâbî demokrasinde, özgürlüğün ve eşitliğin uygulanabilirliğinin zorluğundan bahsedilmemektedir. Erdemli İl halkının yapıp-etmelerini yöneten değerler yüksek değerler olmasına karşın Elerki İl halkının yapıp etmelerini yöneten araç değerlerdir. Araç değerler tarafından yönetilen yapıp-etmelerin alanı, insanın kendi ilgi alanı, maddî-zenginlik alanıdır. İnsanı yöneten subjektif ilgi sferidir.⁶³ Fârâbî demokrasisinde insanın yapıp etmelerini, zenginlik, zevk alma, şeref kazanma, övülme, egemenlik kurma, özgürlük ve eşitlik gibi maddi zenginlik alanı oluşturur.⁶⁴

Kötü İller içerisinde yer alan Erdemli İl'e hiyerarşi düzen bakımından benzeyen şeref düşkününü illerin halkı, şeref sevgisinde çok aşırı giderlerse bu il Zorba İl (Medünetü-l Tegballub)'e dönüşür. Oysa özgürlük ve eşitliği benimseyen halkın egemen olduğu Elerki İl'den Zorba İl'e değil, Erdemli İl'e yani Medinetü'l Fazıla'ya geçilir.⁶⁵ Fârâbî'nin aksine demokrasiyi en sert eleştiri yapan Eflatun, “oligarşi”den demokrasiye, demokrasi'den zorbalığa geçildiğini ileri sürer.⁶⁶ Yine Aristoteles'te “sonuç olarak demokrasilerde yoksulların elinde mülkiyet sahiplerinden daha çok egemen erk bulunur, çünkü onlar daha kalabalıktır. Ve (bu düzende) çoğunluğun dediği olur.”⁶⁷ Fârâbî demokrasisinde de çoğunluğun dediği

⁶² Dr. Lipton, **Demokratik Uygarlık** s. 448, J. V. Kempski, **Günümüzde Felsefe Disiplinleri** (Çeviren. Doğan Özlem) “**Siyaset Felsefesi**” makalesi s. 450.

⁶³ Takiyetlin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, s.136.

⁶⁴ Fârâbî, **Siyasetü-l Medeniyye**, s. 65-66.

⁶⁵ Fârâbî, **Siyasetü-l Medeniyye**, s. 60-71.

⁶⁶ Eflatun, **Devlet**, s. 247.

⁶⁷ Aristoteles, **Politika**, s. 180.

olur fakat yönetimde etkili olan yoksullardan daha çok mülk sahipleridir. Siyasetü-l Medeniyye’de bu görüşü şöyle açıklar: “Başkan seçtikleri insan, kendilerine, ihtiyaç duydukları ve istedikleri şeyi sağlarsa, onlarla eşit olur. Onlar da, başkanın yaptığına karşılık olarak şeref ve mallarını ondan esirgemezler.” Ne Hindistan demokrasilerindeki kast düzeni ne de Türklerde olmayan kölecilik, ne de Atina demokrasisindeki yoksulların sayıca çokluğu, ne de demagog diye ifade edeceğimiz lâfebesi yetiştiren bir siyasi sistem Fârâbî’nin demokrasi anlayışında yer almaz. En iyimser, güler yüzlü ve oldukça gelişmiş demokrasi Yine Fârâbî’nin demokrasi anlayışına egemendir. Türklerdeki “insanlık”, Kuran’da “insanlığın tekliği”⁶⁸ ve Tanrı katında “insan eşitliği”⁶⁹ anlayışı eklenince Elerki İl’den Erdemli İl’e geçmek daha kolaylaşmaktadır. Erdemli İl’den ise Elerki İl’e dönülmez. Yolunu sapıtmış, Günahkâr İllere dönülür. Aristoteles’ten sonra Atina demokrasisi askeri monarşiye, günümüzde ise 1918 yılına gelindiğinde dünyada demokrasilerden geniş anlamda diktatörlüklere dönüldü.⁷⁰ Oysaki Türk demokrasisinin yakın dönemimizde atlattığı badirelere baktığımız zaman ne Atina demokrasisi gibi askeri monarşiye, ne de 1918 yılındaki dünya demokrasilerinin yerini alan diktatörlüklere ve ne de parti diktatörlüğüne dönüşmüştür. Türk demokrasini daha iyi anlayabilmemiz için, Fârâbî demokrasini daha iyi anlamamız gerektiği ortaya çıkıyor.

Siyasî sistemler arasındaki bu dönüşüm zorunlu değil, olabilir, gerçekleşebilir dönüşümlerdir. Bu anlayış bir anlamda dairevi diyebileceğimiz bir anlayışa benzemektedir. Bir toplum Erdemli İli veya Elerki İl’i meydana getirince olmuş bitmiş bir toplum veya devlet yönetim biçimi değil, hep olmakta olan bir toplum ve yönetim biçimi olacaktır. Çünkü siyasi sistemlerin temeli insanda arandığına göre insan gelişerek demokrasiyi geliştirebilir. Demokratik hayatın temeline özgürlük ve eşitliği koymanın yanında Mehmet Ali Ayni’nin de belirttiği gibi adalet gibi ilkeleri de demokrasinin içerisinde yer alması gerekir. “Demokrasinin prensibi hürriyet ve müsavâtı sevmektir. Demokrasinin koruyucu prensibi adalettir.”⁷¹ Hatta Mustafa Kemal Atatürk, Türk devletinin temel niteliklerinden birisi olan “cumhuriyetçiliği” açıklarken şu düşüncüyü öne sürer; Demokrasi prensibinin, en modern ve mantıki uygulamasını sağlayan hükümet şekli cumhuriyettir. Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir. Cumhuriyet yüksek

⁶⁸ Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, **İslam’da Devlet İdaresi** (Çeviren: Kemal Kuşçu s. 8. a)

⁶⁹ C. N:Parkinson, **Siyasal Düşüncenin Evrimi** (Çeviren: Mehmet Harmancı) s. 176.

⁷⁰ Parkinson, age s. 136.

⁷¹ Ayni, age s. 34–35.

ahlaki değer ve niteliklere dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir... Cumhuriyet idaresi, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir. Demokrasi fikridir, adalet sevgisini ve ahlak fikrini gerektirir.”⁷² Ali Fuad Başgil de **Demokrasi Yolunda** adlı eserinde: “Demokrasini üç temeli; hürriyet, müsavat, adalettir. Ancak adaletin üstünde-acıma, şefkat ve koruma anlamını içeren-ihsan ve birde -iyilik ve bağışlamak anlamını içeren-atıfet vardır.”⁷³ demektedir. Bu düşünceleri üst üste getirince Farabi’nin bizim önümüze koyduğu; demokrasi içerisinde ve demokrasi esaslarına sadık kalarak ve siyasi hayatımızın temeline erdemi de koyarak ve kendi insanıyeti ve yeteneklerimize güvenerek Erdemli Devlet’e yani El Medinetü’l- Fazıla’ya ulaşabiliriz.

⁷² **Atatürkçülük**, Birinci kitap. İstanbul 1984, s. 29-45.

⁷³ Ali Fuat Başgil ,**Demokrasi Yolunda** 2. Baskı. İstanbul 2006 s. 83-89.